

ՀՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԳՏԱԾՈՆԵՐԸ

Գեղիովտի քարայր-դամբարանին պատկանող հնագիտական իրերի ողջ հավաքածուն, ինչպես նշեցինք վերևում, ի մի է բերվել 1980 և 1993 թվականների հավաքչական և պեղման աշխատանքների շնորհիվ: Ըստ որում, 1980 թվականին կատարված հավաքչական աշխատանքների հետևանքով Հայաստանի Պատմության Պետական թանգարան են մուտք գործել գերազանցապես երկրորդ՝ լիովին ավերված սրահի պարունակությունը կազմող նյութերը: Ներկայումս դրանք պահվում են թանգարանի հնագիտական մետաղի զետեղարանում և գրանցված են ըստ Մայր Մատյանի 14993 և ըստ բաժնի 2695 դասիչը կրող հնագիտական հավաքածուի 1-61 համարների տակ: Նույն դամբարանային համալիրին պատկանող հնագիտական իրերի մյուս մասը հայտնաբերվել է 1993 թվականին, կառույցի առաջին սրահի (մախասրահի) պեղման աշխատանքների ընթացքում: Այս նյութերը ներկայումս գտնվում են ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի հնագիտական իրերի զետեղարանում:

Գեղիովտի քարայր-դամբարանի ի մի բերված հնագիտական իրերի ողջ հավաքածուն իր մեջ ներառում է սպառազինության, սպասքի, կահույքի առանձին մասերի մնացորդներ, պերճանքի առարկաներ և հնամարդաբանական նյութ:

ՍՊԱՌԱԶԻՆՈՒԹՅԱՆ ՆՍՈՒՇՆԵՐ: Քարայր-դամբարանից հայտնաբերված նյութերի մեջ այս խումբը մեծաքանակներից մեկն է և ներկայացված է բրոնզե և երկաթե գտածոներով: Վերջիններս տեղավորված են եղել երկրորդ՝ լիովին ավերված սրահի ներսում:

Առաջին և առավել տեղեկատվական մտուշը՝ հորիզոնական ձողաձև վերնամասով (լայնքը՝ 5.4սմ, բարձրությունը՝ 1.5սմ), ուղիղ՝ կենտրոնում ակոսավոր բռնակով (երկարությունը՝ 8.2սմ, լայնքը՝ 2.4սմ) և սրտաձև խաչարդով (լայնքը՝ 5.5սմ, բարձրությունը՝ 3.4սմ) երկաթե դաշույնն է (շեղբը վատ է պահպանվել): Դաստակի ողջ երկարությունը (վերնամասի վերին եզրից մինչև խաչարդի ստորին եզրը) 12.3սմ է, իսկ շեղբի պահպանված մասի երկարությունը՝ 8.1սմ (աղ. 14, նկ. 1): Նման կառուցվածք ունեցող դաշույններն ու սրերը մասնագիտական գրականության մեջ հայտնի են «ակինակ» անվամբ: Նրանք լայն տարածում ունեն Հայկական լեռնաշխարհի (Կարմիր բլուր - Թեյշեբաինի, Կարճաղբյուր, Մուսիերի, Ստեփանակերտ, Գետաբակ-Կեղաբեկ), Կովկասի (Սամթավրո, Բրիլի, Թլի, Սուխումի, Մախարո, Ծիծամորա, Ծոպի, Դվանի, Գուադիխու, Նիզվիզիանի), Հարավոչխական տափաստանների (Միներալնիե Վոդի, Ստեպոյ), Ուկրաինայի (Ստարշայա Մոգիլա, Դնեպրոպետրովսկ, Պոլտավա), Միջին Ասիայի (Ակտյուբինսկ, Պավլոդար, Ույգարակ, Կոկչետավ, Թեղերման-սու), Ուրալի (Նովոորենիսկ, Լապասինյան հովիտ, Ախմիլովո, Բիկովո) և Հեռավոր Արևելքի (Մինուսինսկ) համաժամանակյա հնագիտական հուշարձաններում, ըստ մասնագետների, իրենց վրա կրում են սկյութական զինագործության առանձնահատկությունները և կարող են տեղավորվել մ.թ.ա. VIII դարի վերջին քառորդից մինչև մ.թ.ա. I հազարամյակի վերջերն ընդգրկող ժամանակագրական սահմաններում (Պոգրեբովա Մ., Եսայան Ս. 1981, էջ 85-96: Гобеджишвили Г. 1952, աղ. 40: Калантатдзе А. 1954, էջ 78, աղ. VIII, նկ. 19: Пиотровский Б. 1959 (ա), էջ 175, աղ. 6, նկ. 1: Трапш М. 1969, էջ 26, աղ. II, նկ. 12: Мартиросян А. 1974, էջ 172: Барамидзе М. 1977, աղ. VIII, նկ. 8: Техов Б. 1980, էջ 57-59: Есаян С., Погребова М. 1985, էջ 40-52: Členova N. 1994, էջ 512-515, 533-535, նկ. 14-16):

Սպառազինության հաջորդ մուշները երկաթե խողովակակոթառ երկու միզակներն են (աղ. 14, նկ. 2, 3): Նիզակներից մեկի երկարությունը 27սմ է, իսկ մյուսինը՝ 28սմ: Առաջինը՝ ցցուն կենտրոնական ողով, տերևածն լեզվակ ունի: Երկրորդ միզակը ևս օժտված է տերևածն լեզվակով, սակայն, ի տարբերություն առաջինի՝ զուրկ է ուռուցիկ կենտրոնական ողից և հատույթում շեղանկյունաձև է: Նման միզակները լավ հայտնի են Հայկական լեռնաշխարհի (Կարմիր Բլուր-Թեյշեբախնի, Երևանի «Ավտոագրեգատ» գործարանի դամբարան, Էրեբունի, Գյումրի, Խրտանոց, Օշական, Կուրթան, Դերեդ, Հոռոմ, Զեթի, Լոռի բերդ) և մասնավորապես Սևանի ավազանի (Նորատուս, Արծվաքար, Կարմիրգյմուղ, Կարճաղբյուր, Աստղածոր, Սարուխան) համաժամանակյա հնագիտական համալիրներից և տեղավորվում են մ.թ.ա. XI/IX-VII/VI դարերի ժամանակագրական սահմաններում (Փիլիպոսյան Ա. 1991, էջ 31: Ենգիբարյան Ն. 1991, էջ 66-69: Плотровский Б. 1949, աղ. 10, 11: Мартиросян А. 1964, էջ 211, նկ. 83, էջ 272, նկ. 105, էջ 284, նկ. 110, աղ. XXX - XXXII: Есаян С., Биягов Л., Амаякян С., Канемян А. 1991, աղ. X, նկ. 6, 7):

Սպառազինությանն են վերաբերում նաև Գեղիովտից հայտնաբերված բրոնզե կապարճի բեկորները (աղ. 14, նկ. 4): Դրանցից մեկն, ըստ ամենայնի, կապարճի վերին եզրի մասն է կազմել, ուռուցիկ դրվագված երկու հորիզոնական ողերով բաժանված է առանձին գոտիների և դրանցից վերինի մակերեսին, զազաթներով մեկընդմեջ իրար ուղղված փորագիր եռանկյունիների հորիզոնական զույգ շարքեր է կրում: Այս նախշը հանդիպում է նաև Կարմիր Բլուրից պեղված կապարճների վրա և մեծավ մասամբ երիզում է մարտակառք և կառամարտիկներ ներկայացնող փորագիր տեսարանը (Плотровский Б. 1959, աղ. 40-41: Мартиросян А. 1961, աղ. 17): Նույն նախշն են կրում նաև Երևանի «Ավտոագրեգատ» գործարանի վանտոսայան դամբարանից հայտնաբերված, ինչպես նաև Ստամբուլի թանգարանում պահվող և Սարդուրի II-ի սեպագիր արձանագրությունը կրող գոտիների բեկորները (Есаян С., Биягов Л., Амаякян С., Канемян А. 1991, աղ. XVIII: Kellner H.-J. 1991, էջ 158-159, նկ. 5):

Գեղիովտի քարայր-դամբարանից հայտնաբերված սպառազինության օրինակների մեջ առավել մեծաքանակը ձիու ասպազենի և մարտակառքի տարբեր մասերի բրոնզե և երկաթե մնացորդներն են: Ասպազենի մեջ առանձնանում են չորս տարբեր սանձերի մասեր հանդիսացող մետաղական մնացորդները: Դրանցից առաջինը երկմետաղյա (բրոնզից և երկաթից պատրաստված) սանձի օղակաձև եզրերով երկաթե երկմաս երախճանի բեկորներ են, որոնց վրա պահպանվել են մի ծայրին գլանաձև, իսկ մյուսին՝ ճանկավոր վերջավորություններ ունեցող աղեղնաձև բրոնզե երկու լկամները: Վերջիններս դիմալին կողմից օժտված են զույգ միջանցիկ եռանկյունաձև կտրվածքներով (աղ. 15, նկ. 3): Նմանատիպ կառուցվածք ունեցող լկամներով ձիասանձերը (առավել ևս դրանց երկմետաղյա օրինակները) եզակի երևույթ են վանտոսայան ասպազենի մեջ: Գեղիովտից հայտնաբերված այս երկմետաղյա սանձի մոտիկ զուգահեռները պատահական գտածոներ են Արևմտյան Հայաստանի տարածքից (գտնվելու կոնկրետ վայրը հայտնի չէ) և ներկայումս պահվում են Մայնցի և Մյունխենի թանգարաններում (Gropp G. 1981, էջ 106, աղ. II b: Vanden Berghe L., De Meyer L. 1982-1983, էջ 147, նկ. 61: Merhav R., Seidl U. 1991, էջ 83, նկ. 34): Թերևս նույն սանձերին կարելի է համադրել նաև Լոռի բերդի թիվ 64 դամբարանի երկրորդ խցում հայտնաբերված ճանկավոր լկամներով օրինակները ևս (Arménie 1996, էջ 126):

Երկրորդ ձիասանձը պահպանվել է միայն կիսով չափ: Այն ևս երկմետաղյա է և օղակաձև վերջավորություններով երկաթե երկմաս երախճանի մի հատվածն է հանդիսանում, որի վրա պահպանվել է աստիճանաբար նեղացող ծայրերով բրոնզե աղեղնաձև

լկամը: Վերջինս երկաթե երախճանին հազմող կենտրոնական անցքից վեր ու վար, երկու կիսակլոր մերակներ ունի փոկերի ամրացման համար (աղ. 15, նկ. 2): Նման բրոնզե և երկմետաղյա սանձերը լավ հայտնի են Հայկական լեռնաշխարհի (Կարմիր Բլուր, Լոռի բերդ, Դուլանլար, Վանաձոր, Բջնի, Շիրակավան, Մակարաշեն և այլն) մ.թ.ա. VIII-VII դարերի հնագիտական հուշարձաններից և երբեմն իրենց վրա վանտոսպցի թագավորների (Մենուա, Սարգուրի) սեպագիր անձնանուններն են կրում (Եսայան Ս. 1994, աղ. 8, նկ. 15, աղ. 11, նկ. 7, 12, 13, 15, 16: Пиотровский Б. 1955, էջ 45, նկ. 34: Мартиросян А. 1964, էջ 212, նկ. 84, աղ. XXI, նկ. 19, 20: Деведжян С. 1981, աղ. 23, նկ. 1: Schaeffer C. 1948, էջ 471, 499, նկ. 252: Taşyürek O. 1975, էջ 151-154, աղ. XXXII, նկ. с: Vanden Berghe L., De Meyer L. 1982-1983, էջ 146-147, նկ. 57-59: Merhav R., Seidl U. 1991, էջ 79-81, նկ. 31-33):

Չիասանձի երրորդ օրինակից պահպանվել է միայն լկամներից մեկը (աղ. 15, նկ. 1): Այն վանտոսպյան դեկորատիվ արվեստի մի արժեքավոր նմուշ է: Լկամի կենտրոնական՝ տախտակաձև մասը, դիմային կողմից օժտված է երկու ուղղանկյունաձև, միջանցիկ կտրվածքներով, որոնց միջև ընկած տարածության կենտրոնում՝ երախճան հագցնելու համար արված, շրջանաձև անցքն է: Նեղ կողային մասը երկու հանդիպակաց հատվածներում զարդարված է համաչափ կողմերով վեցանկյան փորագիր գծապատկերներով: Լկամի ծայրերն ավարտվում են կենդանակերպ բարձրարվեստ արձանիկներով: Վերինը՝ կլորավուն խնձորակի վրա ամրացված ուղղանկյուն պատվանդանին թառած գիշանգղ է, մեջքին ծալած փորագրազարդ թևերով, կեռ կտուցով և գլխին արված ոլորուն փետրազարդով: Լկամի ստորին ծայրին թևավոր ձիու գլուխ է՝ ընդգծված աչքերով և ճակատին համաչափ թավված մազափնջով: Կենդանակերպ վերջույթներ ունեցող լկամներով սանձերը, թեև ոչ հաճախ, այնուամենայնիվ հանդիպում են վանտոսպյան հուշարձաններում: Նման ուշագրավ օրինակ հայտնաբերվել է Ճմիճի (Ալթըն թեփե) դամբարաններից մեկում, զարդարված է ձիու արձանիկներով և վերաբերում է մ.թ.ա. VIII-VII դարերին (Եսայան Ս. 1994, էջ 77-78, աղ. 28: Ozguc T. 1961, էջ 272-278, նկ. 17): Թերևս սանձերի այս տարբերակին պետք է դասել նաև Լոռի բերդի հարուստ դամբարաններից մեկից հայտնաբերված և ձիու արձանիկներով ավարտվող լկամներով օրինակը ևս (Դևեջյան Ս. 1991, էջ 38-41):

Հավանաբար ձիասանձի լկամ պետք է որ ծառայած լինի նաև Գեղիովտի քարայր-դամբարանի երկրորդ սրահից հայտնաբերված սեղանաձև երկաթաթանթի բեկորը (աղ. 15, նկ. 4): Այդ է վկայում նրա դիմային մասի կենտրոնում բացված անցքը: Նման քիթեղաձև-թանթաձև բրոնզե և երկաթե լկամներով ձիասանձերը բավական տարածված են վանտոսպյան ժամանակներին վերաբերող դամբարանային համալիրներում (Լոռի-բերդ, Օշական, Ռեդկին լագեր, Էջմիածին, Աստղաձոր, Գավառ և այլն) և իրենց զուգահեռներն ունեն նույն ժամանակաշրջանի բարձրաքանդակներում (Եսայան Ս. 1994, էջ 40, աղ. 11, նկ. 3-6, 8, 9: Мартиросян А. 1964, էջ 225-229, նկ. 87: Пиотровский Б. 1959, էջ 155, նկ. 22):

Ձիու հանդերձանքի մի մաս է կազմել նաև կիսագնդաձև ուռուցիկ միջնամաս և շուրջբոլորը հավասարաչափ հարթ եզրեր ունեցող, մոտ 7սմ տրամագծով բրոնզե շրջանաձև ճարմանդը, որը ներսից օժտված է երկաթե կամրջաձև մերակով (աղ. 14, նկ. 5): Նրա զուգահեռներից մեկը հայտնի է Երևանի «Ավտոագրեգատ» գործարանի բակում բացված և մ.թ.ա. VIII դարով թվագրվող վանտոսպյան դամբարանից, իսկ մյուսները պատահական գտածոներ են, ունեն 7.5 - 9.8սմ տրամագծեր, դարձյալ պատրաստված են բրոնզից և ներկայումս պահվում են Երուսաղեմի թանգարանում (Եսայան Ս., Биягов Л., Амаякян С., Канеця А. 1991, աղ. XII, նկ. 9: Merhav R., Seidl U. 1991, էջ 71, նկ. 18, էջ 88, նկ. 45):

Գեղիովաի քարայր-դամբարանի սպառազինության հետ առնչվող գտածոների մեջ հատկապես մեծ հետաքրքրություն են ներկայացնում մարտակառքի տարրեր մասեր հանդիսացած բրոնզե առարկաները: Վերջիններիս մեջ առանձնանում են Հայաստանի վանտոսայան հուշարձաններում առաջին անգամ հանդիպող մարտակառքի անիվների անուրաձև 5 կապ-ամրակները (աղ. 16, նկ. 1-5): Սրբանք մոտ 0.2սմ հաստությամբ բրոնզե քիթեղից պատրաստված, եզրերում 7.5սմ, իսկ միջնամասում՝ 3.5սմ լայնք ունեցող և մոտ 25սմ երկարությամբ ժապավենաձև հարմարանքներ են, որոնք, դատելով Աղանայում պահվող բրոնզե գոտիների, Նյու-Յորքի Մետրոպոլիտեն թանգարանի (Արգիշթի արքայի անունը կրող) դրվագազարդ քիթեղի և Թիլ Բարսիբի ասորեստանյան պալատի որմնանկարների վրա պահպանված պատկերներից, անուրի սկզբունքով երկուական կամ չորսական ամրացվել են մարտակառքի յուրաքանչյուր անիվի վրա, վերջինիս փայտե դողը թափանցիկ (ճաղաշարն իրար կապող) շրջանակին միացնելու համար (Parrot A. 1961, աղ. 345: Taşyurek O. 1975, աղ. 32: Muscarella O. 1988, էջ 428, նկ. 576: Wartke R.-B. 1993, էջ 78, նկ. 30, էջ 97, նկ. 42): Այդ նպատակով քննարկվող քիթեղյա անուրաձև ամրակների եզրերին բացված մեծ, իսկ միջնամասում արված շատ ավելի փոքր անցքերով, վերջիններս ճաղաշարն իրար կապող շրջանակի վրայով զամվել են փայտե դողի կողային մակերեսին այնպես, որ դրանց լայն եզրերը թափանցիկ սոնու համեմատ ուղղված լինեն դեպի վար: Ըստ որում, մեծ անցքերի համար նախատեսված զամերն անցնելով փայտե դողի ողջ լայնքով, դուրս են եկել հանդիպակաց կողմից և կրկին մտնելով անուրաձև ծալված բրոնզե կապ-ամրակների մյուս եզրին բացված անցքերի մեջ, ծռվել են: Այդ են վկայում պատահաբար հայտնաբերված և ներկայումս Երուսաղեմի, թանգարանում պահվող անուրաձև 4 կապ-ամրակները (աղ. 17, նկ. 1-4), որոնց վրա պահպանվել են նաև վերը նկարագրված եղանակով հագցված և դրսից ծռված մեծ զամերը (Merhav R., Seidl U. 1991, էջ 59-60, 64-65, նկ. 3 a, b): Բրոնզե կապ-ամրակների վրա պահպանված ծալվածքները թույլ են տալիս մոտավոր ճշտությամբ վերականգնել գեղիովիտյան մարտակառքի թափանցիկ ճաղերն իրար կապող շրջանակի լայնքը (մոտ 6 սմ), ինչպես նաև փայտե դողի հաստությունը (մոտ 10-12սմ): Ուշագրավ է, որ նման կարևոր դեր կատարելուց զատ, վերոհիշյալ կապ-ամրակներն ունեցել են նաև դեկորատիվ նշանակություն: Այս ենթադրության համար հիմք են ծառայում գեղիովիտյան կապ-ամրակներից մեկի արտաքին մակերեսին հագիվ նշմարվող եռաշար ալիքանախշը և ինչ-որ կենդանակերպ պատկերի (հավանաբար այծ, ցուլ կամ ձի) ստորին՝ կճղակավոր վերջույթի դրվագման հետքերը (աղ. 16, նկ. 5):

Մարտակառքի հետ է առնչվում նաև երկաթե կլորավուն ձողի ծայրին ամրացված բրոնզե կիսարձանը (աղ. 18, նկ. 2): Սրա երկաթե ձողի երկարությունը 14սմ է, իսկ լայնքը՝ վերնամասում 1.4սմ և ներքևում՝ 0.8սմ: Ձիու բրոնզե կիսարձանի բարձրությունը, ներառյալ նաև ուղղանկյունաձև, միջանցիկ փորվածքով պատվանդանը՝ 6.5սմ է: Այս երկմետաղյա հարմարանքը, հնարավոր է, տեղադրվել է առեղի և լծի միացման հատվածում և իր երկաթե ձողով ավելի ևս ամրացնելով մարտակառքի համար առաջնային նշանակություն ունեցող այդ հանգույցը, թերևս նաև զինանշանի դեր կատարել: Ըստ որում, դատելով ձիու կիսարձանի տակ ամկա անցքավոր պատվանդանի կառուցվածքից, վերջինիս միջով հնարավոր է անցել է մոտ 1.0սմ բարձրությամբ և մոտ 0.5սմ հաստությամբ մեկ այլ ձողաձև առարկա, որը, հավանաբար, իր վրա է կրել զինանշանի հետ առնչվող այլ մանրամասներ: Ձիու նման կիսարձաններ հանդիպում են նաև Թեյշեբա-ինի-Կարմիր բլուրի և Ճմինի (Ալթըն թեփե) պեղումներից և, ինչպես ենթադրում են ուսումնասիրողները, դարձյալ զարդարել են մարտակառքի առեղի կամ լծի գլխամասը

(Եսայան Ս. 1994, էջ 53, աղ. 16, էջ 56, աղ. 17: Пиотровский Б. 1959, էջ 178, նկ. 40: Piotrovski B. 1967, նկ. 107: Özgüç T. 1961, էջ 278, նկ. 16):

Բերված զուգահեռները, սակայն, մատնանշում են նաև գեղիովիտյան կիսարձանի և Թեյշեբահինի-Կարմիր բլուրի ու Շմինի օրինակների էական տարբերությունները: Բանն այն է, որ վերջիններս սնամեջ են, անհամեմատ ավելի մեծ չափեր ունեն և զուրկ են երկաթե ձող-հիմնամասից: Ինչն էլ, չբացառելով գեղիովիտյան կիսարձանի զինանշան լինելու հանգամանքը, ենթադրել է տալիս մարտակառքի վրա նրա ունեցած մեկ այլ նշանակության և կիրառման հնարավոր եղանակի մասին: Այս տեսանկյունից ուշադրության է արժանի այն փաստը, որ վանտոսայան մարտակառքերին առնչվող նյութերում հանդիպում են դարձյալ երկմետաղյա (վերնամասը՝ բրոնզից, ձողը՝ երկաթից) առարկաներ, որոնք, ըստ մասնագետների, թափքի անիվները սոնում ամրացնող պահպանակ (ճուլկի, բուլիք) են հանդիսացել (Barnett R. 1954, էջ 11-21, նկ. 5: Gross G. 1981, էջ 107-123, աղ. II, նկ. d: Belli O., Kavakli E. 1981, էջ 15-27, նկ. 1, 2: Seidl U. 1982, էջ 101-103: Merhav R., Seidl U. 1991, էջ 60-61, նկ. 7, էջ 66-67, լուսանկ. 5-8, 13): Սրանք ուղղահայաց դիրքով այնպես են խրվել սոնու հանդիպակաց վերջավորություններին բացված անցքերի մեջ, որ ընթացքի պահին խոչընդոտեն անիվների դուրս գալուն և միևնույն ժամանակ կանխարգելեն սոնու վրա նրանց անցանկալի տատանումները (ΛΟΦΤ): Կոնաձև կամ սնկաձև բրոնզե գլխիկ, ուղղանկյուն՝ անցքավոր բրոնզե պատվանդան և երկաթե քառակող ձող-հիմնամաս ունեցող այս առարկաները չափերով (երկարությունը՝ 15-18սմ) մոտ են գեղիովիտյան քննարկվող գտածոյին (երկարությունը՝ 20սմ), թվագրվում են մ.թ.ա. IX-VII դարերով և, երբեմն, իրենց վրա մ.թ.ա. IX-VIII դարերում Վանտոսայի թագավորությունում իշխած որոշ արքաների (Իշպուինի, Սարդուրի II) սեպագիր անուններն են կրում (աղ. 18, նկ. 3-9): Միակ անհամապատասխանությունը՝ գեղիովիտյան օրինակի վրա բրոնզե կենդանակերպ վերնամասի առկայությունն է: Սոնու մնացատիկ կառուցվածք ունեցող պահանակներ առայժմ հայտնի չեն Վանտոսայի թագավորության ժամանակներին վերաբերող հուշարձաններից և, եթե քննարկվող առարկան իսկապես նշված՝ նպատակին է ծառայել, ապա վանտոսայան այդօրինակ առաջին գտածոն կարող է համարվել: Այն հանգամանքը, որ ձիու բրոնզե կիսարձան և երկաթե ձող-հիմնամաս ունեցող գեղիովիտյան իրն իսկապես կարող էր սոնու պահանակ հանդիսանալ, մեր կարծիքով կարելի է հիմնավորել Սալամիսի (Կիպրոս) թիվ 79 դամբարանից հայտնաբերված մեկ այլ մարտակառքի համապատասխան մասերի առկայության փաստով (Karageorghis V. 1979, էջ 72: Merhav R., Seidl U. 1991, էջ 57, նկ. 5): Այստեղ անիվներն ամրացվել են սոնուն մարդակերպ վերնամասով պահանակների օգնությամբ (աղ. 18, նկ. 4), որոնք իրենց ընդհանուր կառուցվածքով և չափերով մոտ են գեղիովիտյան օրինակին: Եթե այս հիմնավորումը համապատասխանում է իրականությանը, ապա պետք է ենթադրել, որ անմիջականորեն մնացատիկ պահանակների հետ են առնչվել նաև Գեղիովտի դամբարանից հայտնաբերված, թանթաձև գլխով և երկարուկ, զանգվածեղ խրոցով երկաթե երկու գամերը (աղ. 18, նկ. 10, 11): Սրանք, ամենայն հավանականությամբ, հորիզոնական դիրքով, պահանակների պատվանդաններին բացված անցքերի միջով, կողքից գամվել են սոնուն, նվազեցնելով ընթացքի պահին դրանց վրայից անիվների պոկվելու հնարավորությունը:

Գեղիովտի մարտակառքի մեկ այլ մաս է հանդիսացել բրոնզե փականաձև հարմարանքը (աղ. 19, նկ. 3): Մեկ ամբողջական, կլորավուն, զանգվածեղ ձողից արված, շրջանաձև լայն վերնամասով և ուղիղ, նեղ իրանով՝ այս առարկան՝ քիչ ծեծված, ուղիղ անկյան տակ ծոված և ետ ծալված գույգ վերջավորություններով, ըստ ամենայնի, ամ-

րացվել է առեղի կառահայաց ծայրին այնպես, որ դուրս ցցված, օղակաձև իր գլխամասով հագնի թափքի առջևում այդ նպատակով ամրացված կեռիկին: Առեղի և թափքի մեջն ազատ համակցումն ավելի դյուրաշարժ է դարձրել մարտակառքը և անհրաժեշտության պահին նպաստել խուսավարումների, շրջանցումների և շրջադարձերի արագ կատարմանը: Զննարկվող իրի գուգահեռները հայտնի են Լոռի բերդի թիվ 2 դամբարանի և Նյու-Յորքում պահվող մասնավոր հավաքածուի նյութերում (Деведжян С. 1981, էջ 60, աղ. XXIII, նկ. 4: Merhav R., Seidl U. 1991, էջ 68-69, նկ. 15-16): Գեղիովիտյան օրինակի մեջ, սրանք ևս հայտնաբերվել են ձիու ասպազենի և մարտակառքերի հետ միասին: Զննարկվող իրի առավել վաղ օրինակը (մ.թ.ա. XIX-XVIII դարեր) հայտնի է Բիբլոսից (Schaeffer C. 1948, էջ 64-65, նկ. 63, H):

Ըստ ամենայնի մարտակառքի առեղին են ամրացվել քարայր-դամբարանի երկրորդ սրահից հայտնաբերված բրոնզե զանգվածեղ, եղջյուրաձև առարկաները ևս (աղ. 19, նկ. 1, 2): Սրանք մոտավորապես ուղղանկյունաձև հիմքով և կեռ, սնամեջ իրանով առարկաներ են, որոնց դեպի ցած թեքվող վերնամասերի պատերը հիմքի համեմատ ավելի բարակ են ու լայն: Դատելով աստիճանաբար ընդարձակվող ու որմնանկարների, վանտոսայան զարդաթիթեղների, լանջապանակների, սաղավարտների և գոտիների ղրվագված տեսարաններից և Վանի քարակոթողի վրա պահպանված պատկերներից, մեզն առարկաները հիմնականում ուղղահայաց դիրքով, կողք-կողքի (եղջյուրաձև վերնամասերը միմյանց նկատմամբ հակադարձ) ամրացվել են մարտակառքի առեղի միջնամասում կամ լծի հանդիպակաց ծայրերին և բաժանարարի դեր են կատարել լծված զույգ ձիերից դեպի կառավարողին ու կառավարը եկող երկու զույգ սանձափուկերի համար: Նման երկու կեռ (եղջյուրաձև) առարկաներ ներկայումս պահվում են Երուսաղեմի թանգարանում: Ի տարբերություն գեղիովիտյան օրինակների, դրանցից յուրաքանչյուրը պատրաստված է բրոնզե երկու առանձին թիթեղներից և դիմալին մասում, հորիզոնական խորադիր գծերով բաժանված գոտիներում, իրար հաջորդող ծաղկաշրջանների փորագիր պատկերներ է կրում (Parrot A. 1961, աղ. 345: Calmeyer P., Seidl U. 1983, էջ 103-114: Haerink E., Overlaet B. 1984, էջ 131, նկ. 21, էջ 164-165, նկ. 97, 98: Merhav R., Seidl U. 1991, էջ. 54-55, նկ. 2, 3, էջ 67-84, նկ. a-b, էջ 312-313, նկ. 2): Մասնագետների կարծիքով այս իրերը վերաբերում են մ.թ.ա. VII դարին (Merhav R., Seidl U. 1991, էջ 68):

Ինքն առեղը պատրաստվել է երկար և ամուր, հատույթում հավանաբար կիսակլոր տեսք ունեցող, միակտոր փայտից, որը թափքի մոտ ունեցել է ավելի լայն տրամագիծ, քան լծին միացման հատվածում: Այդ են վկայում Գեղիովիտի դամբարանից հայտնաբերված, հատույթում կիսաշրջանի տեսք ունեցող 1 լայն և 1 համեմատաբար նեղ, սնամեջ բրոնզե հարմարանքները (աղ. 19, նկ. 4, 5), որոնցից լայնը, ամենայն հավանականությամբ գրկել և ավելի ամուր է դարձրել առեղի՝ թափքին կցվող ծայրը, իսկ նեղը՝ եզրափակել է առեղի՝ լծին միացնող հատվածը և պաշտպանել այն արագ մաշվելուց:

Մարտակառքի հետ առնչվող գեղիովիտյան բոլոր գտածոների ու դրանց համապատասխան գուգահեռների ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ թաղման երկրորդ սրահում տեղադրված է եղել մեկ զույգ ձիերով լծվող երկանիվ մարտակառք: Այն իր տեսքով ու պատրաստման մանրամասներով հիմնականում կրկնել է վանտոսայան և աստիճանաբար ընդարձակվող, բարձրաքանդակներից և ղրվագազարդ այլ տեսարաններից հայտնի մարտակառքերի ընդհանուր ձևերը (աղ. 20, աղ. 1-8):

ԿԱՀՈՒՅՔԻ ՄԱՍԵՐ: Գեղիովտի քարայր-դամբարանից հայտնաբերված գտածոների երկրորդ խումբը կազմում են կահույքի տարբեր հատվածների մաս կազմող բրոնզե երեսպատումների, զարդարանքների ու ծայրապանների մնացորդները:

Ամենամեծաքանակը (7 օրինակ) կճղակավոր կենդանու (թերևս ցուլի) ոտքի տեսք ունեցող բրոնզե միաձույլ, սնամեջ, զանգվածեղ առարկաներն են: Պատրաստվել են կաղապարի մեջ ձուլման եղանակով: Սրանք, ինչպես երևում է աստուրական և վանտոսայան բարձրաքանդակների, գոտիների, զարդաթիթեղների վրա արված դրվագումներից և կնիքների փորագրություններից, որպես ոտնակներ հազցվել են փայտե կահույքի (սեղան, աթոռ, բազմոց, գահավորակ, պատգարակ, եռոտանի, աշտանակ և այլն) ոտնափայտին՝ ամրություն, գեղագիտական ուրույն տեսք և, թերևս, ծիսապաշտամունքային որոշակի իմաստ հաղորդելով դրանց: Վերջին ենթադրությունը կարելի է հիմնավորել Միջագետքի մ.թ.ա. III հազարամյակի շումերա-աքադական որոշ կնիքների փորագիր հորինվածքներում առկա ծիսական տեսարանների կոնկրետ մանրամասներով: Դրանցում արարողության համար առանձնացված սեղանը կամ մմանատիպ հարմարանքը տեղավորված է կճղակավոր վերջույթներով խոշոր եղջերավոր անասունի (հիմնականում՝ ցլի) մեջքին: Կարելի է ենթադրել, որ արարողության ժամանակ ցլի մեջքին տեղադրվող զոհասեղանի հնագույն սովորույթն աստիճանաբար վերափոխվելով՝ իր իմաստային վերարտացումն է գտել կճղակաձև ոտնակներով օժտված կահույքի համապատասխան դրսևորումների մեջ:

Կահույքի ոտքերի պահպանված 7 ծայրապաններից 3-ը հատույթում շրջանաձև են (աղ. 21, նկ. 1-3), իսկ 4-ը՝ ուղղանկյունաձև (աղ. 22, նկ. 1-4): Հաշվի առնելով վերը թվարկված դեկորատիվ արվեստի հուշարձանների տվյալները, ինչպես նաև նկատի ունենալով Բ. Պիտրովսկու, Բ. Հրուդայի, Թ. Օզյուչի, Է. Ակուրգալի, Լ. Վան դեն Բերգեի, Լ. Դե Մեյերի և Ռ. Մերիալի կողմից վանտոսայան կահույքի որոշ տեսակների վերականգնման ու հավաքման փորձերը (աղ. 23, նկ. 1-9), կարելի է ենթադրել, որ վերնամասի շրջանաձև հատույթով բրոնզե 3 ծայրապանները հազցվել են եռոտանու (պատվանդան կամ սեղան) ոտնափայտին: Նման տեսք ունեցող պատվանդաններ ու սեղաններ հանդիպում են Տոկիոյի Հին Արևելքի թանգարանում պահվող վանտոսայան բրոնզե գոտու և Սոթքիսի աճուրդի հատկանշական ցուցակում հրատարակված բրոնզե շրջանաձև առարկայի (հավանաբար հայելի է) վրա փորագրված տեսարաններում, ինչպես նաև Ճմիճի (Ալթըն թեփե) և Արծկեի (Ադիլջևազ) դամբարաններից պեղված նյութերում (Miyashita S. 1983, էջ 299-300, աղ. 1: Išik C. 1986, էջ 413-445, նկ. 7, 8: Merhav R. 1991a, էջ 252-253, նկ. 5/1):

Ինչ վերաբերում է վերնամասում ուղղանկյունաձև հատույթով, սնամեջ, զանգվածեղ, կճղակավոր կենդանու ոտքի ձև ունեցող մյուս ծայրապաններին, ապա վանտոսայան և աստուրական բարձրաքանդակներում ու դեկորատիվ արվեստի գործերում հանդիպող տեսարանների համաձայն, դրանք հիմնականում հազցվել են չորս ոտք ունեցող աթոռների, բազմոցների, գահավորակների ու սեղանների ոտնափայտերին: Ըստ որում ոչ բոլոր դեպքերում է, երբ կահույքի չորս ոտքերն էլ ունեցել են նույնատիպ կճղակաձև բրոնզե ծայրապաններ: Պահպանված փորագիր և քանդակազարդ տեսաբանները ցուցանում են, որ մման ծայրապաններ կարող էին կրել նաև քննարկվող կահույքի չորս ոտքերից միայն ետևի երկուսը, իսկ առջևի երկու ոտքերին հազցված են հատած, փոքրիկ տեսք ունեցող, զանգվածեղ, սնամեջ, մի կողմից փակ, բրոնզե ծայրապաններ: Նմանատիպ հինգ առարկաներ հայտնաբերվել են նաև Գեղիովտի քարայր-դամբարանից (աղ. 24, նկ. 4-8):

Կահույքի քննարկվող տեսակները ոտքի, նստատեղի, թիկնակի և շրիշակի հատվածում հաճախ օժտված են եղել նաև խորանարդաձև և կոճաձև սնամեջ հարմարանքներով: Նման առարկաներ ի հայտ են եկել Վանի (Թուրաք կալե), Թեյշեբահինի (Կարմիր բլուր), Շմինի (Ալքըն թեփե), Կայալի դերեի և Երևանի մերձակայքի (Նորագավիթ և Խարբերդ արվարձաններ) հնագիտական համալիրներից: Մի խումբ պատահական գտածոներ էլ, որ Արևմտյան Հայաստանի հնավայրերից են (ստույգ տեղը հայտնի չէ՝) վաճառվել են Արևմուտքի թանգարաններին (Փիլիպոսյան Ա. 1987, էջ 35-37: Пяотровский Б. 1970, ցկ. 72, 77: Barnett R. 1950, էջ 26-31, 40-43, աղ. 2-7, 11, 18-21: Barnett R. 1954, էջ 11-21, աղ. III: Hrouda B. 1965, աղ. 13, 16: Burney C. 1966, էջ 98-99, աղ. 21-23: Akurgal E. 1968, էջ 37-38, 47-48, ցկ. 55: Ozguç T. 1969, էջ 65-72, աղ. XIX-XXIV : Barnett R. 1972, էջ 171-175: Vanden Berghe L., De Meyer L. 1982-1983, էջ 102, 181-186, ցկ. 129-137: Merhav R. 1991a, էջ 246-261, լուսանկ. 1-8): Կահույքի մաս կազմող խորանարդաձև և կոճաձև բրոնզե սնամեջ առարկաներ հայտնաբերվել են նաև Գեղիկոփոի քարայր-դամբարանում: Խորանարդաձև կառուցվածք ունեցողները հինգն են: Դրանցից երկուսը (աղ. 24, ցկ. 1, 2) փակ են մի կողմից, ոչ մեծ, քառանիստ տուփիկներ են հիշեցնում և, հնարավոր է, հագցվել են քառակող կառուցվածք ունեցող ոտքերով կահույքի ստորին հատվածներին կամ էլ ամրացվել աթոռի, բազմոցի ու գահավորակի արմնկակալների եզրերին: Ինչ վերաբերում է խորանարդաձև կառուցվածք ունեցող գեղիկոփոյան մյուս երեք առարկաներին, ապա վերջիններիս երկու հանդիպակաց եզրերն էլ բաց են, իսկ կողքային ճիստերի վրա, դրանցից երկուսի մոտ առկա են ուղղանկյունաձև և քառակուսաձև կտրվածքներ (աղ. 25, ցկ. 1-3): Սրանք պատրաստվել են բրոնզե զանգվածեղ հարթ թիթեղը քառանիստ առարկայի ձևով ծռելու և իրար վրա եկող եզրերը դուրգամելու եղանակով: Դատելով դարձյալ վանտոսայան և աստուրական դեկորատիվ և կիրառական արվեստի մոտիվների վրա պահպանված կահույքի տարբեր տեսակների պատկերներից, վերջիններս երեսպատել են կահույքի նստատեղի և թիկնակի փայտե ուղղահայաց և հորիզոնական հիմնամասերը՝ ամրություն ու դիմացկունություն հաղորդելով դրանց (աղ. 23, ցկ. 3): Հնարավոր է, որ բրոնզե այս առարկաների ճիստերին արված ուղղանկյունաձև և քառակուսաձև կտրվածքների մեջ ագուցվել են թանկարժեք քարերից, փղոսկրից, գունավոր մածուկից և այլ նյութերից պատրաստված ներդիրներ:

Գեղիկոփոից հայտնաբերված կոճաձև առարկաները հինգն են (աղ. 26, ցկ. 3-7): Դրանք միջնամասում նեղ, վերին և ստորին եզրերին շեփորաձև բացվող իրան և տարբեր տրամագծեր (4.7-6.5սմ) ունեցող, սնամեջ հարմարանքներ են, որ հաջորդաբար հագցվել են աթոռների, գահավորակների, պատգարակների և կահույքի մնամատիպ այլ մոտիվների փայտե ոտքերի միջնամասում՝ տեսքի և ամրություն հաղորդելով վերջիններս:

Գահավորակների, աթոռների, բազմոցների ու աշտանակների մասեր են նաև Գեղիկոփոի քարայր-դամբարանից հայտնաբերված՝ քառանիստ ու գլանաձև սնամեջ իրանով, հորիզոնական ծավաձ ուղղանկյուն վերնամասով և վերջինիս վրա բացված անցքերի մեջ խրված գամերով բրոնզե վեց առարկաները: Քառանիստ իրան ունեցողները երկուսն են (աղ. 27, ցկ. 1, 2): Սրանց իրանների հանդիպակաց երկու ճիստերի ներքևում առկա են անցքեր կահույքի ոտքերին ամրացնելու համար, իսկ հորիզոնական ուղղանկյունաձև վերնամասին բացված չորսական անցքերի մեջ պահպանված գամերը վկայում են, որ խրվել են նստատեղի՝ 4-5սմ հաստությամբ ունեցող, փայտե հորիզոնական հիմնաձողերի մեջ: Այսինքն՝ քննարկվող առարկաները գահավորակի կամ աթոռի նդատատեղը ոտքերին կապող բրոնզե հարմարանքներ են հանդիսացել:

Նույն նպատակին ծառայած հաջորդ երկու հարմարանքներն ամբողջությամբ գրեթե կրկնում են վերը նկարագրված օրինակների մանրամասները, միայն քառանիստի փոխարեն ունեն գլանաձև իրան (աղ. 27, նկ. 3, 4): Բացի այդ սրանց զամերի բարձրությունը 3.5-4.0սմ է, ինչն էլ վկայում է, որ առաջին գահավորակի համեմատ վերջինս ունեցել է քիչ ավելի փոքր չափեր:

Առավել ուշագրավ են արտաքինից այս վերջին երկու հարմարանքներին մնաց, սակայն անկասկած կիրառական այլ նշանակություն ունեցած հաջորդ երկու գտածոները (աղ. 28, նկ. 1, 2): Սրանք ևս բրոնզե սնամեջ առարկաներ են: Դրանցից մեկի գլանաձև իրանի մեջ հազցված է բրոնզե խողովակ: Ըստ որում պահպանվել է նաև բրոնզե այդ խողովակի մոտ 25.2սմ երկարություն ունեցող հատվածը: Դատելով այս հարմարանքի հորիզոնական, ուղղանկյունաձև վերնամասին պահպանված երեք զամերի չափերից, կարելի է ասել, որ վերջիններս խրվել են մոտ 3-4սմ բարձրություն ունեցող փայտե հորիզոնական վերնամասի մեջ: Սա ենթադրել է տալիս, որ քննարկվող իրը, քերևս, բարձր ոտքով աշտանակի (կամ գուցե պատվանդանի) մաս է հանդիսացել:

Երկրորդ օրինակի գլանաձև իրանի մեջ խրված է զանգվածեղ երկաթե ձողի մնացորդ: Սրա հորիզոնական, ուղղանկյունաձև վերնամասը ևս անցքեր ունի զամերի համար (զամերը չեն պահպանվել): Ինչպես նախորդ օրինակը, կարելի է ենթադրել, որ այս հարմարանքը ևս աշտանակի վերնամաս է հանդիսացել, այն տարբերությամբ միայն, որ եթե առաջինն ամբողջապես բրոնզից է, ապա այս օրինակը երկմետաղյա է (բրոնզե վերնամաս, երկաթե ոտք): Հնարավոր է, որ դրանք նմանվել են վանտոսայան հուշարձաններից հայտնի բարձր ոտք ունեցող աշտանակներին (Пихотровский Б. 1950, էջ 69-70, նկ. 42: Пихотровский Б. 1959, էջ 174, նկ. 35: Burney C. 1966, էջ 72, 75-77, նկ. 8, 9, աղ. 1Xa, X: Ozgüç T. 1969, նկ. 43: Vanden Berghe L., De Meyer L. 1982-1983, էջ 106, նկ. 48: Merhav R. 1991 a, էջ 262-271) (աղ. 28, նկ. 3-5):

Գեղիովտի քարայր-դամբարանում տեղավորված գահավորակների և աթոռների արտաքին ձևավորման մանրամասներ են եղել նաև դեպի վար ծոված թերթիկներով ծավալային վարդակները (աղ. 26, նկ. 1, 2) ու ռելիեֆ պարուրաձև գույզ մախշեր կրող, քառանիստ, սնամեջ, երկու հանդիպակաց կողմերից բաց հարմարանքները (աղ. 25, նկ. 4, 5): Դրանցից առաջինները զբաղեցրել են գահավորակների փայտե ոտքերին հազցված կոճաձև և հատած կոնի տեսք ունեցող երեսպատումների ու ծայրապանների միջև ընկած տարածությունը կամ զարդարել են ոտքի և նստատեղի միացման հանգույցը, իսկ երկրորդները՝ տեղադրվել են բազմոցների և գահավորակների հանդիպակաց ոտքերի միջնամասերն իրար կապող փայտե հորիզոնական շրիշակների կենտրոնում: Համապատասխան կահույքի արտաքին հարդարանքի մնաց մասեր պեղվել են նաև Թեյշեբահինիի (Կարմիր բլուր) սենյակներից մեկում, Ճմինի (Ալթըն թեփե) և Կայալի դերեի դամբարաններում, իսկ պատահաբար հայտնաբերված օրինակները պահվում են Երուսաղեմի թանգարանում (Ozgüç T. 1961, էջ 283, նկ. 8: Burney C. 1966, աղ. 21, նկ. 5, աղ. 23, նկ. 1, 2: Merhav R. 1991 a, էջ 260-261):

Հնարավոր է, որ բազմոցի կամ գահավորակի մաս է կազմել նաև ձագարաձև, սնամեջ իրանով, վերին՝ լայն կողմից հարթ թիթեղով փակված առարկան (աղ. 24, նկ. 3): Նրա զուգահեռները վանտոսայան հուշարձաններից մեզ հայտնի չեն: Բացառված չէ, որ մնաց հարմարանքները զարդարել են բազմոցների և գահավորակների թիկնակները ուղղահայաց հիմնաձողերի վերին եզրերը կամ արմնկակների գլխամասերը: Նման ենթադրության համար հիմք են տալիս Վանից հայտնաբերված արծաթե կրծքազարդերի և Նյու-Յորքի Մետրոպոլիտեն թանգարանում պահվող վանտոսայան արծաթե (ոսկեզօծ)

մեղալիոնի վրա արված պատկերները (Meyer G. 1955, էջ 210: Kellner H.-J., Merhav R., Kohlmeyer K., Zahlaas G. 1991, էջ 166-167, նկ. 3: Merhav R. 1991, էջ 247a, նկ. 1-4):

Բերված բոլոր զուգահեռները վկայում են, որ Գեղիովտի քարայր-դամբարանում տեղադրված կահույքի մնուշները, ընդհանուր առմամբ, կրել են վանտոսայան և աստուրական բարձրաքանդակների և դեկորատիվ կիրառական արվեստի մնուշների վրա արված վտրագրություններից հայտնի կահույքի դասական օրինակների ձևերը (աղ. 29, նկ. 1-9) (Փիլիպոսյան Ա., Խաչատրյան Լ. 1995, էջ 82-83, 92-96, աղ. 6-10: Kec D. 1981, էջ 27-31: Barnett R. 1950, էջ 26-31, 40-43, աղ. 2-7, 11, 18-21: Hrouda B. աղ. 13, նկ. 5, աղ. 16: Akurgal E. 1968, նկ. 55: Özgüç T. 1969, էջ 65-72, աղ. XIX: Kyrieleis H. 1969, նկ. 3, 4: Barnett R. 1972, էջ 171-175: Born H. 1984, էջ 51-56: Işık C. 1986, էջ 413-445, նկ. 1, 7, 8: Merhav R. 1991a, էջ 246-261):

Պահպանված նյութը հնարավորություն է ընձեռում առանձնացնել և գծապատկերների տեսքով վերականգնել Գեղիովտի քարայր-դամբարանում տեղադրված երկու գահավորակ-աթոռ, մեկ եռոտանի սեղան, մեկ պատգարակ և երկու աշտանակ:

ԱՊԱՍԶ: Գեղիովտի քարայր-դամբարանից հայտնաբերված հնագիտական նյութերի մեջ առանձին խումբ է կազմում սպասքը: Այն բաղկացած է վեց կավանոթների և բրոնզե մեկ սափորի բեկորներից: Գեղիովտի երկսրահ դամբարանի գտածոների մեջ սա արտեֆակտների միակ խումբն է, որի մնացորդները հայտնաբերվել են ինչպես հիմնովին քարուքանդ արված երկրորդ սրահի ավերակներում (1980 թվականին), այնպես էլ ամբողջապես պահպանված առաջին սրահի 1993 թվականի պեղումների ընթացքում: Ըստ որում, վերջինից հայտնաբերված կավանոթների բեկորային վիճակն ու մասնակի պահպանվածությունը բացատրվում է նրանով, որ մեր դարասկզբին քարայրը կացարանի վերածած բնակիչները, կասկած իսկ չունենալով այդ խոռոչում դարեր առաջ կատարված թաղման մասին, հատակը հարթեցնելիս, վերևից մասամբ վնասել են մշակութային շերտը և անտեղյակությամբ հետևանքով կոտրատել, խառնել հնագիտական նյութն ու դուրս թափել բեկորների մի մասը:

Առաջին սրահից հայտնաբերված բեկորները պատկանում են երեք առանձին կավանոթների: Սրանց մնացորդները հիմնականում կուտակված էին սրահի հյուսիսային կեսում. քարայրի մուտքի դիմահայաց՝ արևմտյան պատի հյուսիս-արևմտյան հատվածում: Կավանոթներից առաջինը՝ հարթ հատակով, երկարաձիգ փքված իրանով, վերադիր և խորադիր նախշագոտիներից զուրկ կարաս է, որի վիզն ու շուրթը չեն պահպանվել (աղ. 30, նկ. 5): Կարասն ունի բաց դարչնա-աղյուսագույն, փայլեցրած մակերես, որի վրա տեղտեղ նշմարվում են աղյուսագույն ներկով (կամ անգորով) արված և ուղղաձիգ դեպի հատակամասն իջնող, գծերի հետքեր: Ներսի մակերեսը դեղնա-աղյուսագույն է և զուրկ է փայլից: Խեցու միջուկը սև է: Դատելով պահպանված մասի չափերից (բարձրությունը մոտ 55սմ է) կարասն ամբողջական վիճակում ունեցել է 75-80սմ բարձրություն: Այս կարասները, ըստ Հ. Ավետիսյանի դասակարգման, վերաբերում են քննարկվող կավանոթների երկրորդ՝ միջին բարձրություն ունեցող (70-150սմ) խմբին (Аветисян Г. 1992, էջ 12-13): Հայտնաբերվել են Հայկական լեռնաշխարհի և հարակից շրջանների (Արգիշթիխիների, Թեյշեբաիների, Արագած, Բաստամ, Վերահրամ, Էվոլլու, Ուշնալիե, Ազրաթ թեփե, Կայալի դերե և այլն) մ.թ.ա. VIII-VII դարերով թվագրվող վանտոսայան հուշարձաններից (Мартиросян А. 1974, էջ 55: Kroll S. 1976, էջ 131) (աղ. 31, նկ. 1-3):

Երկրորդ կավանոթի բեկորը՝ փքված իրանով, գլանաձև կարճ վզով և դուրս թեքվող շուրթով կճուճի վերնամասի մնացորդն է (աղ. 30, նկ. 2): Հատակն ու հատակամերձ հատվածը չեն պահպանվել: Բեկորը դրսից և ներսից ունի բաց շագանակագույն, փայ-

լեցրած մակերես և զուրկ է որևէ նախշագարդումից: Խեցու միջուկը սև է: Ամբողջական վիճակում թերևս ունեցել է 30-40սմ բարձրություն: Կավանոթների այս տեսակը, ինչպես իր կառուցվածքային առանձնահատկություններով, այնպես էլ հարդարման ու երանգավորման մանրամասներով, լավ հայտնի է Հայկական լեռնաշխարհի և հարակից շրջանների (Բաստամ, Սանգար, Վերահրամ, Կալե օղլու, Լիվար, Էվոդլու, Չերագա-ե Ամիր, Սեքինդե, Ջենդան, Ալնիկեյլե, Բոստանկայա, Դելի չայ, Կայալի դերե, Թոփրաք Կալե, Թեփե Կասյան, Աշադի Քուրուլ և այլն) վանտոսայան հուշարձաններից և տեղավորվում է մ.թ.ա. VIII-VII դարերի ժամանակագրական սահմաններում (Kroll S. 1976, էջ 27, աղ. 4, նկ. 3, 4, էջ 31, աղ. 6, նկ. 19, էջ 45, աղ. 14, նկ. 25, էջ 66, աղ. 24, նկ. 7, էջ 133):

Երրորդ կավանոթի բեկորը՝ կոպիտ ու հաստ պատերով, գրեթե զլանաձև իրանով և հազիվ դուրս ճկվող ու սրացող շուրթով անոթի վերնամասի մնացորդ է: Հատակը և հատակամերձ հատվածը չեն պահպանվել (աղ. 30, նկ. 6): Այն դրսից և ներսից ունի բաց դարչնագույն, անփայլ մակերես և շուրթի վերածվող վերնամասի հատվածում հազիվ նկատվում են հորիզոնական գծանախշեր: Խեցու միջուկը սև է: Ի տարբերություն վերը նկարագրված երկու կավանոթների, այս օրինակի զուգահեռները հազվադեպ են վանտոսայան հուշարձաններում:

Չնով դրան թերևս կարելի է համադրել Թեյշեբահինից պեղված, բայց անհամեմատ փոքր չափեր ունեցող երկու անոթները (Аветисян Г. 1992, էջ 154, աղ. I - VII, նկ. 1, 4, աղ. 31, նկ. 4, 5), ինչպես նաև Իրանական սարահարթի հյուսիս-արևմտյան հատվածից (Չերագա-ե Ամիր, Լիվար, Էվոդլու, Կըզկալե) հայտնաբերված և իրանի մնացած ուրվագիծ ունեցող անոթների համապատասխան բեկորները (Kroll S. 1976, էջ 56, աղ. 19, նկ. 10, էջ 66-67, աղ. 24, նկ. 16, էջ 70, աղ. 26, նկ. 19, 20):

Երկրորդ՝ ավերված սրահի փլատակներից հայտնաբերված բեկորները ևս պատկանում են երեք կավանոթների: Դրանցից առաջինը՝ գորշ-դարչնավուն, փայլեցրած մակերեսով, մի կանթանի սավորի իրանի բեկոր է, վրան կանթի հիմքի մնացորդով: Բեկորի ներսի մակերեսը նույնպես դարչնավուն է (աղ. 30, նկ. 4): Խեցու միջուկը սև է: Կանթի պահպանված մասի վրա արված են տարողության չափը մատնանշող, չորս խորադիր, կիսագնդաձև փորվածքներ: Դրանցից առաջին երկուսը՝ կանթի նկատմամբ հորիզոնական, իսկ հաջորդ երկուսն՝ ուղղահայաց դիրք ունեն: Տարողության նշաններ կրող մնացած մի կանթանի սավորները լավ հայտնի են վանտոսայան հուշարձաններից (Էրեբունի - Արին բերդ, Արգիշթիխիսիլի, Թեյշեբահինի, Բաստամ, Լիվար, Հայկաբերդ-Չավուշ թեփե, Սարուխան, Հոռոմ) և թվագրվում են մ.թ.ա. VIII-VII դարերով (Մովսիսյան Ա. 1998, աղ. VI - VIII, աղ. XXVI, նկ. 272-276: Пиотровский Б. 1952, աղ. 23: Мартиросян А. 1974, էջ 120, նկ. 75, էջ 128, նկ. 80, էջ 130, նկ. 81: Байман А. 1978, էջ 101: Ходжаши С. 1981, էջ 88-89, աղ. VI: Piotrovsky B. 1969, նկ. 50: Von Schuler E. 1972, էջ 125 - 134: Kroll S. 1976, էջ 64-68: Dinçol A. 1978, էջ 110-111: Badalyan R., Kohl P., Kroll S. 1997, էջ 220, նկ. 26):

Երկրորդ անոթից պահպանվել է միայն շրթի բեկորը (աղ. 30, նկ. 3): Այն կարմիր, անգորբապատ մակերես ունի: Խեցու միջուկը դեղնա-աղյուսագույն է: Բեկորի ստորին մասում նկատվող թույլ ներճկումը հնարավորություն է տալիս ենթադրել, որ ամբողջական վիճակում այն մնանվել է վանտոսայան հուշարձաններից (Թոփրաք կալե, Էրեբունի, Թեյշեբահինի, Օշական, Արծկե-Ադիլջևազ, Դմին-Ալթըն թեփե, Բոստանկայա, Այանիս, Նորշուն թեփե, Խոյ, Էվոդլու, Խարաք Աղը, Խեզերլի, Թուրքի թեփե, Սանգար, Բորջի կալե, Կուխ-ե Ջամբիլ, Թեփե Լըմբատ, Սունար, Բաստամ, Աշադի Քուրուլ, Ուզուր թեփե, Լիվար, Սեքինդե, Կալե Վազիրի, Փիր Չավուշ, Ռըզայե, Հասանլու,

Ջիվիյե, Խուրվին, Թեփե Կասյան, Թեփե Հալաքու, Հաֆթվան թեփե, Ագրաթ թեփե, Մուջասիր, Նուշ-ի ջան և այլն) լավ հայտնի և մ.թ.ա. VIII-VII դարերի ժամանակագրական սահմանների մեջ ներառվող, հարթ հատակով, փքված իրանով, նեղ վզով և շեփորաձև բացվող շուրթով, մի կանթանի, բալագույն կամ կարմիր փայլեցրած սափորների (Лосева Н. 1958, ադ. 7, նկ. 3, ադ. 10, նկ. 3: Lehmann - Haupt C. 1931, էջ 563-564: Barnett R. 1963, նկ. 20/2: Dyson R. 1965, նկ. 13: Cuyler Young T. 1965, նկ. 10: Ögün B. 1967, էջ 17: Emre K. 1969, ադ. III, նկ. 1, 17: Kleiss W. 1971, էջ 21, նկ. 23: Hauptmann H. 1971, էջ 22, նկ. 10: Kroll S. 1976, էջ 123) (ադ. 31, նկ. 8-10):

Երրորդ անոթը՝ հարթ հատակով, փքված իրանով, կարճ վզով, շեփորաձև բացվող շուրթով, մի կանթանի, ձեռածեփ, ամբողջական, մուգ դարչնագույն, մրապատ գավ է, որի նմանները դարձյալ լավ հայտնի են վանտոսայան հուշարձաններից (Пиотров — ский Б. 1970, թիվ 120):

Առանձնակի հետաքրքրություն է ներկայացնում նույն սրահի փլատակներում հայտնաբերված մետաղե անոթի վերնամասը (ադ. 30, նկ. 7): Այն ձագարաձև կառուցվածք ունի, պատրաստված է բրոնզի բավական հաստ թիթեղից և ամենայն հավանականությամբ, բրոնզե սափորի երկարաձիգ, փքված իրանի վերին շարունակությունն է կազմել: Նման սափորները հաճախ օժտված են լինում մալ շուրթից դեպի իրանի ուռուցիկ մասն իջնող, տափակ, բայց զանգվածեղ կանթով: Բարեբախտաբար պահպանվել է սափորի շուրթին փորագրված հիերոգլիֆային նշանը: Այն ներկայացված է՝ լայն բացված մատներով զույգ ձեռքերի դաստակների, դրանց վերնամասում տեղադրված ձվածիր շրջագծի և վերջինիս միջնամասում վերից վար իջնող զույգ զուգահեռ գծերի փորագիր պատկերով: Բրոնզից, արծաթից և երկաթից պատրաստված սափորները վանտոսայան հուշարձաններում հանդիպում են ոչ հաճախ: Առ այսօր հայտնի բոլոր օրինակների թիվը չի անցնում մեկ տասնյակից: Նման սափորներ (կամ դրանց մնացորդները) հայտնաբերվել են Վանից (Թուրքաթ կալե), Թեյշեբաինիից, Ռեզայեից, Նուշ-ի Ջանից, Երևանի «Ավտոագրեգատ» գործարանի դամբարանից: Արևմտյան Հայաստանից գտնված մի քանի պատահական նմուշներ էլ ներկայումս պահվում են Մայնցի և Սյուլխենի թանգարաններում (Եսայան Ս., Բիյագով Լ., Հմայակյան Ս., Կանեցյան Ա. 1995, էջ 73, ադ. XI, նկ. 13, 14: Пиотровский Б. 1955, էջ 13, նկ. 13: Пиотровский Б. 1962, էջ 88: Есаян С., Биягов Л., Амаякян С., Канецян А. 1991, ադ. XVI, նկ. 13, 14: Аветисян Г. 1992, էջ 54-56, 116, ադ. XX, նկ. 1-6: Lehmann-Haupt C. 1907, նկ. 8, նկ. 85: Piotrovsky B. 1970, նկ. 71-73: Kroll S. 1970, էջ 186: Vanden Berghe L., De Meyer L. 1982-1983, նկ. 170-173: Kellner H.-J. 1979, էջ 152, նկ. 2: Merhav R. 1991, էջ 204, 212, նկ. 13, էջ 217, նկ. 18): Գեղիովիտյան գտածոյին առավել մոտ է Թեյշեբաինիից հայտնաբերված մի կանթանի արծաթե սափորը: Բանն այն է, որ վերջինս շուրթից քիչ ցած դարձյալ փորագիր հիերոգլիֆ նշաններ է կրում: Ըստ որում երեք առանձին նշանագրերից կազմված այդ փորագրությունը գրեթե նույնությամբ կրկնվում է Թեյշեբաինիից հայտնաբերված մի քրեղանի վրա ևս (Մովսիսյան Ա. 1998, ադ. XXV, նկ. 178, 180: Пиотровский Б. 1955, էջ 10, 19: Piotrovsky B. 1970, նկ. 71-73): Մասնագետների կարծիքով և՛ քրեղանը, և՛ արծաթե սափորը վերաբերում են մ.թ.ա. VII դարին, ինչն էլ թույլ է տալիս մոտավորապես նույն ժամանակաշրջանին վերագրել նաև Գեղիովիտից հայտնաբերված օրինակը: Բաց է մնում միայն Գեղիովիտի բրոնզե սափորի վրա արված հիերոգլիֆ նշանի իմաստային ծանրաբեռնվածության հարցը: Ինքը՝ նշանը, մոտավոր զուգահեռներ ունի ավելի վաղ շրջանի ինչպես եգիպտական, այնպես էլ խեթական պատկերներում ու նշանագրերում: Եգիպտական որմնանկարներում վեր պարզած ափերի մեջ արևի ձվաձև սկավառակն է պահում օդի Շու աստվածուհին (Рубинштейн Р. 1992,

էջ 267): Մի այլ տեսարանում ձվածն սկավառակը Օսիրիսի խորհրդանշը հանդիսացող և «ջեղ» պատվանդանի միջից ելնող «անկխ» նշանի ձեռքերում է (Рубинштейн Р. 1992a, էջ 213-214): Պատկեր, որ ըստ էության նույնացվում է ծագող արևի զաղափարի հետ: Եգիպտական որմնանկարչության մեջ նման պատկերում ունի նաև Աթոն աստվածը՝ արևի կենդանի սկավառակը: Այն ներկայացվում է արևից սկիզբ առնող և մարդկային ձեռքերի վերածվող ճառագայթների տեսքով (Монтэ П. 1989, էջ 351-352): Գլխավերևում (նաև ամմիջապես գլխի վրա) վեր պարգած զույգ ձեռքերի պատկերավորում ունի նաև եգիպտացիների Կա աստվածությունը (աղ. 34, նկ. 4): Այն ինչպես աստվածների, այնպես և մարդկանց երկրորդ էության (երկրորդ եսի) դրսևորումն է և կարող է ապրել ինչպես քառսում, այնպես էլ անդրաշխարհում (խտոնոսում): Հնարավորություն ունի լքել տիրոջ մարմինը և կրկին ետ վերադառնալ ու վերաբնակվել նրա մեջ (Дженкинс Н. 1986, էջ 93-107: Рубинштейн Р. 1992 բ, էջ 602: Луркер М. 1998, էջ 81):

Մարդու դաստակի կամ ափի փորագիր պատկերները կամ բրոնզե մանրակերտերը, որպես իմաստային որոշակի ծանրաբեռնվածություն ունեցող խորհրդանշան, հանդիպում են նաև մ.թ.ա. II հազարամյակի կեսի Էգեյան (Կրետե կղզի՝ Աստրակուս հնավայր), խեթական (Կարա հույուկ) և հյուսիսկովկասյան (Թլի, Կոբան) հնագիտական համալիրներում (Техов Б., 1977, 138 — 148, աղ. 102, նկ. 56-60: Frankfort H. 1939, էջ 304, նկ. 107: Brentjes B. 1983, էջ 114): Այս առումով առավել տեղեկատվական են Պաղեստինի Հազոր բնակավայրում պեղված և քանանացիներին վերագրվող բրոնզեդարյան սրբարանի որոշ մանրամասները (աղ. 34, նկ. 7): Կիսաշրջանաձև հատակագիծ ունեցող սրբարանի կենտրոնում տեղադրված զոհասեղանի հանդիպակաց հատվածում, ուղղահայաց դիրքով տնկված սալի վրա փորագրված են արմունկներից կտրված զույգ ձեռքեր և դրանց վերնամասում՝ շրջանաձև պատկեր, հավանաբար արև (Prichard J. 1975, նկ. 103)*: Խորհրդանշական պատկեր, որ դարձյալ, ամենայն հավանականությամբ պաշտամունքի հետ առնչվող որոշակի իմաստային ծանրաբեռնվածություն է կրում:

Ինչ վերաբերում է գեղիովիտյան նշանագրի վերին՝ ձվածիր պատկեր ներկայացնող հատվածին, ապա այն ևս իր զուգահեռներն ունի խեթական աղբյուրներում: Մասնավորապես այդպիսի նշաններ են կրում Յազըլը Քայայի մ.թ.ա. II հազարամյակի կեսի բարձրաքանդակները: Խեթական (լուվիական) տեքստերում վերջիններս հանդիսանում են «աստված» հասկացության զաղափարագիրը, և տեղադրվում են աստվածությունների անվանումների վերնամասում (Фридрих И. 1979, էջ 83-85, նկ. 66, 68, 70): Այս եղանակով Յազըլը Քայայի բարձրաքանդակներում նշված են Կումարբի (աղ. 32, նկ. 1), Թաշմիշու (աղ. 33, նկ. 5), Շավուշկա (աղ. 32, նկ. 3), Շիմիզի (աղ. 33, նկ. 1), Կուշուխ (աղ. 33, նկ. 3), Այա-Հայա (աղ. 32, նկ. 2), Նապաստիզա (աղ. 32, նկ. 10), Ասապատի (աղ. 33, նկ. 10), Խուրրի-Շերրի (աղ. 33, նկ. 7), Ուզուր (աղ. 32, նկ. 14), Փիշայշափիսի (աղ. 33, նկ. 11), Նամխե (աղ. 33, նկ. 8), Պայրա (աղ. 32, նկ. 5), Պապաննա (աղ. 33, նկ. 6), Ալանզու (աղ. 32, նկ. 6), Թարու-Թաքիտու (աղ. 32, նկ. 8), Կունգիշալլի (աղ. 32, նկ. 7), Խութինա (աղ. 32, նկ. 15), Խութելլուրա (աղ. 32, նկ. 12), Նաբարբի (աղ. 32, նկ. 13), Դամքինա (աղ. 33, նկ. 12), Նիկալու (աղ. 32, նկ. 9), Խեբատ (աղ. 33, նկ. 2), Շարումա (աղ. 33, նկ. 9), Թինու (աղ. 32, նկ. 4), Թիպաքինա (աղ. 32, նկ. 11) և այլ աստվածությունների անվանումները (Masson E. 1981, էջ 16, 18, 20, 22, 26, 30, 34, 36, 40, 43: Güterbock H. 1982, աղ. I-IV): Ըստ որում դիցանունները ներկայացնող լուվիական հիերոգլիֆների նշված համակարգը զրեթե

* Մեր շնորհակալությունն ենք հայտնում արևելագետ Ա. Մովսիսյանին, այս տեղեկատվությունը տրամադրելու համար:

առանց փոփոխության շարունակվել է կիրառվել խեթական պետության անկումից (մ.թ.ա. XIII-XII դարերի սահմանագիծ) հետո էլ, նրա տարածքում ձևավորված բազմաթիվ պետական կազմավորումներում, ընդհուպ մինչև մ.թ.ա. VIII-VII դարերը (Ջահուկյան Գ. 1987, էջ 311-312: Дзяконов И. 1968, էջ 136, նկ. 25: Фридрих И. 1979, էջ 83-85, նկ. 64-70): Այսինքն մինչև այն ժամանակահատվածը, երբ վերոհիշյալ պետական կազմավորումների մի մասն ընկավ Վանտոսայի թագավորության, իսկ մյուսները՝ Ասսուրական տերության ռազմաքաղաքական գերիշխանության տակ: Հավանաբար հենց այդ ժամանակներից էլ խեթական բազմաթիվ պետական կազմավորումներում դարեր ի վեր օգտագործվող հիերոգլիֆ գիրը կամ նրա հիման վրա ստեղծված նշանների նոր համակարգը, սեպագրին զուգահեռ (թեև ոչ նույն ինտենսիվությամբ) սկսեց կիրառվել նաև Վանտոսայի թագավորությունում*: Մասնավորապես այդ են վկայում Ջ. Կլեյնի և Ա. Մովսիսյանի վերջերս հրատարակված ուսումնասիրությունների նախնական արդյունքները (Մովսիսյան Ա. 1998: Клейн Дж. 1978, էջ 127-149): Հարցն այս տեսանկյունից քննարկելիս, անհիմն չէ ենթադրել, որ Գեդիոկտից հայտնաբերված բրոնզե սափորի վերնամասին արված նշանը ևս յուրօրինակ հիերոգլիֆային գիր կարող է իրենից ներկայացնել: Ավելին. փորագիր նշանի վերնամասում հրատակ նշմարվող ձվածիրն ու նրա միջնամասով իջնող ուղղահայաց զույգ զուգահեռ գծերը հուշում են, որ այն ևս, ամենայն հավանականությամբ «աստված» հասկացության գաղափարագիրը կամ բացահայտիչն է և, որ նրա տակ ինչ-որ աստծո անուն է արձանագրված: Այս դեպքում մնում է պարզել, թե աստվածներից կոնկրետ որի անունն է ներկայացված սափորի վերնամասում: Խեթական բազմաթիվ հիերոգլիֆների դիտարկումների, ինչպես նաև արևելագետ, պատմական գիտությունների դոկտոր Ա. Քոսյանից ստացված խորհրդատվությունների արդյունքում մեզ չհաջողվեց գտնել որևէ հիերոգլիֆային նշան, որը պատկերված լիներ զույգ ձեռքերի դաստակների տեսքով, կամ զոռն մոտ լիներ որոնվող պատկերին: Այսինքն՝ պարզորոշ է, որ խեթական հիերոգլիֆային գրերում մեզ հետաքրքրող նշանը բացակայում է: Ինչից էլ հետևում է, որ եթե քննարկվող սափորի վրա փորագրված է աստծո անուն, ապա այն արված է խեթական հիերոգլիֆային գրի սկզբունքով, բայց ոչ խեթերեն: Ընդօրինակվել է «աստված» բացահայտչի խեթական տարբերակը, իսկ աստծո անունը ներկայացնող հատվածը հորինվել է, քանի որ այն և հետևաբար նաև այդ անունը կրող աստվածությունը բացակայել են խեթական դիցարանում: Ի դեպ մնան երևույթ նկատվում է նաև վանտոսայան սեպագրերում: Այստեղ էլ, եթե բացահայտիչները հիմնականում փոխառված են ասսուրա-բաբելական գրային համակարգից, ապա որոշ սեպագիր գաղափարագրեր և վանկեր ստեղծվել են տեղում: Նկատի ունենալով պատմա-մշակութային այն միջավայրը, որում հայտնաբերվել է գեդիոկտյան բրոնզե սափորի վերնամասը, տրամաբանական է ենթադրել, որ հորինված հիերոգլիֆային նշանը վանտոսայան իրողության արդյունք պետք է լինի: Այդ դեպքում,

* Չի բացառվում նաև այն հանգամանքը, որ խեթական (լուվիական) հիերոգլիֆային գիրը կիրառված լինի Հայկական լեռնաշխարհում մինչև Վանտոսայի թագավորության պատմական թատերաբեմ իջնելը: Այս տեսանկյունից, մեր կարծիքով, կարևորագույն և եզակի փաստ է Մեծամորի թիվ 83 դամբարանից հայտնաբերված, միջինբրոնզեդարյան՝ սևան-արցախյան մշակութային խմբին վերաբերող և մ.թ.ա. XVII-XVI դարերով թվագրվող, սև փայլեցրած կավա-նոթը (Khanzadian E. 1995, էջ 26, նկ. 11): Սրա ուսին առկա գալարադրոշմ ալիքանախշն ավարտվում է նույն եղանակով արված ձվածիր շրջագծով և վերջինիս միջնամասում վերից վար իջնող զույգ զուգահեռ գծերով (ադ. 34, նկ. 3): Պատկեր, որն ըստ էության նույնությամբ կրկնում է իրեն համաժամանակյա խեթական «աստված» գաղափարագրի մանրամասները:

թերևս, իմաստ ունի քննարկվող նշանի համապատասխան զուգահեռները որոնել վանտոսայան պատկերագրության մեջ: Այս առումով, վանտոսայան աստվածությունների փորագիր կամ դրվագված պատկերներում միայն մի աստվածություն է, որ զույգ ավերի մեջ, գլիավերևում պահում է արևի սկավառակը (Հմայակյան Ս. 1990, էջ 44-46, աղ. 4, նկ. 1, աղ. 24, նկ. 2: Плотровский Б. 1959, էջ 225, նկ. 70: Плотровский Б. 1962, էջ 72-75, նկ. 43): Դա Շիվինին է, վանտոսայցիների արևի աստվածը, որի վանտոսայան պատկերավորումն էլ կարող էր գեղովիտյան բրոնզե սափորի վրա արված գաղափարանշանի նախատիպը հանդիսանալ (աղ. 34, նկ. 6): Գեղովիտյան հիերոգլիֆային նշանագրի նման ընթերցմանը կարծես թե օժանդակում է մի անուղղակի փաստ է: Ըստ Սիերի դրան հայտնի արձանագրության (որում ներկայացված է Վանտոսայի թագավորության դիցաբանը) Շիվինի աստծո պաշտամունքային կենտրոններ են հանդիսացել Տուշպա և Ուիշինի քաղաքները (Ադոնց Ն. 1972, էջ 227: Հմայակյան Ս. 1990, էջ 44-46: Меликишвили Г. 1960, էջ 144-147): Ըստ որում, Տուշպա մայրաքաղաքը կառուցող Սարգուրի I-ն իր նորակերտ մայրաքաղաքը ձևել է ոչ թե տերության գլխավոր աստված Խալդինին, այլ Շիվինին: Սա մեկ անգամ ևս ենթադրել է տալիս, որ քննարկվող տարածքն անմիջականորեն առնչվել է Շիվինի աստծո պաշտամունքի հետ: Այս փաստը, մեզ հետաքրքրող գեղովիտյան հիերոգլիֆային գրի մեկնաբանման համատեքստում, մի նոր եզրահանգման հնարավորություն է ընձեռում: Բանն այն է, որ Վանտոսայի թագավորության տարածքում պեղված բերդաքաղաքների և բնակավայրերի շարքում, միայն մայրաքաղաք Տուշպայից (Թուրաք կալե) հայտնաբերված մեկ տասնյակից ավելի խեցանոթների բեկորների վրա է, որ հանդիպում են դաստակի կամ բացված մատներով ավիի սխեմատիկ դրոշմ-պատկերներ (Մովսիսյան Ա. 1998, էջ 97, աղ. XVII, նկ. 116-121, 123-127: Lehmann-Haupt C. 1931, էջ 579): Ստացվում է, որ Շիվինի աստծո անունը՝ զույգ ձեռքերի պատկեր ներկայացնող գաղափարանշանի տեսքով, հանդիպում է գեղովիտյան բրոնզե սափորի վրա և ձեռքի ավիի պատկերներ են կրում միայն Շիվինի աստծո պաշտամունքային կենտրոնից՝ Տուշպայից հայտնաբերված խեցանոթների բեկորները: Սա էլ ենթադրել է տալիս, որ թերևս քննարկվող դրոշմ-պատկերները Շիվինի աստծո պաշտամունքային կենտրոն հանդիսացող Տուշպայի (Թուրաք կալե) բրուտագործական արհեստանոցի տարբերանշանն են եղել և, ինչպես գեղովիտյան բրոնզե սափորի հիերոգլիֆային գիրը, խորհրդանշել են արևի աստված Շիվինին:

Եթե ենթադրությունների ու դատողությունների այս հաջորդականությունը մոտ է կամ համապատասխանում է իրականությանը, ապա կարելի է եզրակացնել, որ Գեղովիտի քարայր-դամբարանից հայտնաբերված բրոնզե սափորի վերնամասում վանտոսայան գաղափարագրերով արձանագրված է «^DUTU» («^DŠwini») «աստված Շիվինի» հիերոգլիֆային արտահայտությունը, որում Շիվինի աստծո անունը ներկայացված է դաստակների հիմքից կտրված զույգ ավերի, իսկ «աստված» բացահայտիչը՝ ուղղահայաց զույգ զուգահեռ գծերով ներգծված ձվածիրի (խեթական «աստված» գաղափարի) համակցությամբ (աղ. 33, նկ. 13):

Խեթական, ապա և վանտոսայան գաղափարագիր «աստված» բացահայտչի երկարատև կիրառությունը Հայկական լեռնաշխարհում, ապա նաև ավելի ուշ ժամանակաշրջանի հայ իրականության մեջ, կարելի է թերևս հիմնավորել միջնադարյան հայերեն նշանագրերում քննարկվող նշանի առկայությամբ: Ըստ Ա.Աբրահամյանի, միջնադարում այն նշանակել է «ավետարան», այսինքն՝ ժամանակի ընթացքում իմաստային առումով աստիճանաբար փոխակերպվելով, այնուամենայնիվ, ընդհանուր առմամբ

դարձյալ շարունակել է խորհրդանշել ծիսա-կրոնական բնույթի իրողություն (Աբրահամյան Ա. 1959, էջ 160):

ՊԵՐՃԱՆՔԻ ԱՌԱՐԿԱՆԵՐ: Գեղիովտի քարայր-դամբարանից հայտնաբերված արտեֆակտների վերջին խումբը կազմում են պերճանքի առարկաները: Սրանք քանակով շատ չեն և պատրաստված են տարբեր նյութերից (բրոնզ, կավ, քար, ապակի, ոսկոր) (աղ. 35):

Այս խմբում են բարակ, հատույթում՝ կլորավուն բրոնզե լարից պատրաստված, իրար ընդիույ մոտեցող ծայրերով երկու ապարանջանները (աղ. 35, նկ. 1, 2): Դրանցից առաջինն ամբողջանում է (կազմված է իրար կաշող երկու կտորներից) և ունի 5.0սմ տրամագիծ: Երկրորդից պահպանվել է երկու բեկոր: Վերջիններս թույլ են տալիս եզրակացնել, որ այս ապարանջանը ևս, նախորդի տրամագիծն է ունեցել: Երկուսն էլ (դատելով չափերից) պատկանել են մանկահասակ անձանց:

Պերճանքի երկրորդ առարկան՝ տափակ և քառակուսաձև կառուցվածք ունեցող 19 հատիկներից կազմված ոսկրե վզնոց է (աղ. 35, նկ. 9):

Հատիկներից յուրաքանչյուրը կողային նեղ հատվածում գույզ միջանցիկ շրջանաձև փորվածքներ ունի, իսկ դիմային մասում կրում է խորադիր շրջանագծից և վերջինիս կենտրոնում փորված կետից կազմված նախշ: Մասնագիտական գրականության մեջ սրանք ստացել են «դոմինոյաձև» զարդարանքներ անվանումը: Դրանց զուգահեռները լավ հայտնի են ինչպես մինչվանտոսայան (Նորատուս, Արթիկ, Շիրակավան, Ոսկեհասկ, Գոլովինո, Ակներ), այնպես էլ Գեղիովտի քարայր-դամբարանին համաժամանակյա (Տուշպա-Վան, Թեյշեբաինի-Կարմիր բլուր) հնագիտական համալիրներից (Пиротровский Б. 1944, էջ 186, նկ. 51: Пиротровский Б. 1950, էջ 50, նկ. 38, էջ 52-53, նկ. 39-40: Мартиросян А. 1954, էջ 84-85: Пиротровский Б. 1962, էջ 91-93, նկ. 57, 59, 60: Мартиросян А. 1964, էջ 209-210, նկ. 82, աղ. XX, նկ. 1: Хачатрян Т. 1975, էջ 243: Петросян Л. 1989, էջ 80, աղ. 70, նկ. 6, աղ. 72, նկ. 1, 2, աղ. 73, նկ. 15):

Գեղիովտի քարայր-դամբարանից հայտնաբերված պերճանքի առարկաների վերջին տեսակը՝ տարբեր չափի և գույնի ուլունքահատիկներն են (աղ. 35, նկ. 3-5): Դրանցից հինգը շատ մանր են, ունեն գլանաձև կառուցվածք և պատրաստված են երկնագույն երանգավորում ունեցող կավե մածուկից: Երկու մեծ, անվակաձև ուլունքահատիկներն ապակուց են: Դրանցից մեկն ունի մուգ դարչնա-մանուշակագույն, իսկ մյուսը՝ կապտա-փիրուզագույն երանգավորում: Հաջորդ հինգ ուլունքահատիկները պատրաստված են դեղնավուն սմալտայից և ունեն ձվաձև կառուցվածք: Ուլունքահատիկներից մեկը պատրաստված է վարդագույն սարդիոնից, իսկ մյուսը՝ ջերմային մշակման հետևանքով մոխրագույն երանգավորում ստացած ազաթից: Նույն եղանակով պատրաստված ազաթե ուլունքները հայտնի են նաև վանտոսայան ժամանակաշրջանին վերաբերող այլ հուշարձաններից (Երևանի «Ավտոագրեզատ» գործարանի վանտոսայան դամբարան, Էրեբունի, Թեյշեբաինի, Կարմիր բերդ) (Եսայան Ս., Բիյագով Լ., Հմայակյան Ս., Կանեցյան Ա. 1995, աղ. XVI: Пиротровский Б. 1944, էջ 166-170, նկ. 28, 31: Ходжаш С., Тухманова Н., Оганесян К. 1979, նկ. 78):

Այսպիսով, ի մի բերելով երկսրահ քարայր-դամբարանի ավերված երկրորդ սրահի տարածքից հավաքված և պահպանված առաջին սրահի հատակին պեղված հնագիտական նյութերի քննարկումը, կարելի է եզրակացնել, որ դրանք (դատելով գույքակագմից) պատկանիլ են տվյալ հասարակության մեջ որոշակի դիրք ունեցող անհատի և վերջինիս մահվան կապակցությամբ, որպես թաղման ծեսի անհրաժեշտ բաղկացուցիչ տեղադրվել դամբարանում: